

РЕАКТУАЛІЗАЦІЯ ДЕЯКИХ ГОЛОВНИХ ІДЕЙ ДМИТРА ДОНЦОВА ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ

Матюшко Б. К.

ВСТУП

Повномасштабна війна, розв'язана російською федерацією проти України 24 лютого 2022 року, стала трагічною несподіванкою для переважної більшості громадян нашої країни зокрема та багатьох країн світу загалом. Її причини по суті справи тотожні до аналогічних подій новітньої та нової історії. Тому постає питання про ґрунтовну реактуалізацію ідей тих українських мислителів, які виявили справжню сутність російських імперських амбіцій. Чільне місце серед вартих уваги в цьому відношенні представників української філософської та суспільної думки ХХ століття посідає Дмитро Іванович Донцов (1883–1972), один з ідеологів українського націоналізму, доктор права, публіцист, літературний критик, від 1939 року і до кінця життя – емігрант, який увійшов в історію української філософської думки. Багато його праць і думок виявилися пророчими щодо подій останніх півтора років.

1. росія – загроза для світу

Перші рядки статті «Російський хижак – вчора і нині», написаної на межі літа і осені 1950 року і включеної до книги «Московська отрута», справляють враження, що вони стосуються подій не перших років після закінчення Другої світової війни, а, принаймні, кінця СРСР. Не кажучи вже про очікування зміни влади у країні-агресорі щодо України¹: «Всякий раз, коли Росія стоїть перед новим політичним потрясінням, перед зміною варті, перед зміною своєї провідної верстви, – по світу йде шалена реклама «нової Росії». Коли в ХІХ віці хитався царат, в яких рожевих барвах малювалася «нова», ліберальна чи революційна Росія! На неї радилося покладати всі надії навіть під'яремним, неросійським народам імперії; вона – мала збавити і нас від «абсолютизму» і «реакції», вивести на свободу і – скільки ж то земляків вірило в цю «місію свободної Росії!» Так вірили, що тоді «шовіністом» і «людиною некультурною»

¹ Тут і далі у цитатах з праць Донцова, виданих за межами України, з незначними поправками зберігається стиль автора, у тому числі й написання назв країни-агресора та її столиці з великої літери.

вважали того, хто смів негувати «великою російською літературою»². Далі Донцов висловлює думку, яка (з єдиною заувагою, що йдеться не про комуністичний, а про пугінський режим) і виявилася пророкою: «Большевицький світ стоїть напередодні страшного зудару з Заходом. Чим би цей удар не скінчився, він приведе до упадку большевизму і хаосу в імперії. В передбаченні цього – неросійські народи готуються до ліквідації потворної імперії, а білі москалі – до її відбудови, до прийняття червоної спадщини «єдиної і неділимої»³. Тому варто звернути увагу на важливі історичні свідчення про цю імперію, отримані у XVI та XVII століттях, адже з них випливає, що (тут і далі у статтях з книги «Московська отрута» розрядка в оригіналі для зручності сприйняття тексту замінена на курсив – Б. М.) «між Росією нині, і Росією більш як 350 літ тому, є вдаряюча подібність»⁴.

Перші свідчення лишив посол королеви Єлизавети I Джілс Флетчер, який перебував у Московії за часів царя Федора, сина Івана Грозного. За словами англійського дипломата і доктора, які наводить Донцов, простий народ «придушений незносимими повинностями. Форма правління в державі така, що все іде лише на користь князя... Хто там виконує тільки владу та правосуддя, то ніколи з природженого права, або на підставі привілею, лиш все на призначення і з ласки царя»⁵. У той самий час «на Заході, в тім числі і на Україні, були свобідні стани й корпорації, з властивими їм природженими або открийованими публічними правами. У старій Московщині – того не було, нема і в теперішній. В обох – усе залежало від ласки або примхи володаря, білого чи червоного»⁶.

Спадкоємність між царським та комуністичним режимами простежується і в наступному: «Окрема особа була тоді позбавлена всяких прав, будучи зовсім безборонною супроти держави. «Покійний цар Іван Василевич, – пише Флетчер – у своїх подорожах або походах, коли йому не сподобалося якесь обличчя в товпі, яку стрічав, зараз же наказував відрубати йому голову». Чи в ССРСР одиниця, якої обличчя не сподобалося диктаторові, має більшу охорону перед манією переслідування кремлівського пана і його слуг»⁷. У цьому ключі варто згадати Бориса Немцова і багатьох інших...

² Донцов Д. Російський хижак – вчора і нині. *Московська отрута*. Торонто – Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 24.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само. С. 24–25.

⁶ Там само. С. 25.

⁷ Донцов Д. Російський хижак – вчора і нині. *Московська отрута*. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 25.

Безправними виявляються як окрема особа, так і ціла нація: ««Народ, прості люди – є царські слуги або раби, – писав Флетчер, – вони мають лише слухати, а не самі наставляти закони». І це відносилось не лиш до простого народу, але й до вищих клас. Навіть коли цар скликав т. зв. Земський собор, представництво Станів у важких випадках, то послали – «мали тільки ухвалювати пропозиції уряду, як вивчену лекцію, без жодних промов, чого б від них не ждали». Зовсім так, як на засіданнях Верховного Совета ССРСР⁸. Аналогія до російських президентських та парламентських виборів, особливо після 2014 року, теж більш ніж очевидна.

Інший прояв спадкоємності двох (з урахуванням нинішнього – і трьох) режимів полягає в особливостях функціонування державного механізму, а особливо у діяльності силових структур. Так, «Іван Грізний «волів послуговуватися членами нижчих клас, ставляючи їх на рівні або вище представників вищих верств, використовуючи їх заздрість і схильність до донощництва – одних проти других – за нібито злі наміри проти особи царя або держави. Подібно большевикам наших днів, цар Іван IV «поділив своїх підданих на два табори. Одних він назвав *Опрічиною*, другий табір – *Земщиною*». Опрічники, або «вибрані», це були царські большевики, свого роду члени царської компартії, «їх він наблизив до себе, підтримуючи їх всіляко і протегуючи як своїх найвірніших підданих». Щодо «земських» – то вони були цілком безправні. «Коли хтось з них був ограбований або забитий опрічником, це уходило останньому безкарно... Ця свобода однієї групи грабувати й вбивати членів другої групи населення, збагачувала опрічників і царський скарб». Як тепер подібна ж процедура збагачує партійців червоних і скарб⁹. Подібних прикладів у сучасній російській дійсності знайдеться навіть забагато.

Відомі факти в економічній сфері виглядають ще більш вражаючими, особливо якщо згадати, які саме кола сьогодні контролюють російську нафтогазову промисловість і засобом досягнення яких геополітичних цілей у світовому масштабі вона слугує: «Флетчер пише, що цар Федор, Іванів син, посилав висланців на провінції, для закупу великих партій хутер, воску, меду, «беручи те все за дуже малу ціну, а потім продаючи дуже дорого своїм або чужим купцям». Як відомо, большевицькі агенти нині скуповують у селян збіжжя по примусовій, надзвичайно низькій ціні, а потім змушують тих самих селян купувати своє ж збіжжя, платячи

⁸ Там само.

⁹ Донцов Д. Російський хижак – вчора і нині. *Московська отрута*. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 25–26.

за нього «державі» вдсятеро більше. Та сама система!»¹⁰. І знову аналогія, цього разу – з тимчасово окупованими територіями України.

Наслідок цього, підтверджуваний від березня 2022 року десятками, а напевно, і сотнями тисяч випадків мародерства з боку російських агресорів, цілком логічний: «Такі практики цілковито декуражували нарід – не було змислу багатитися, а внаслідок того – констатує Флетчер – ширилося в народі п'янство і лінивство»¹¹.

Світоглядне, а відтак, і цивілізаційне протиставлення себе Заходві мало місце у Московії вже тоді: «Як в нинішній большевицькій Росії, так і в Росії Іванового сина, – панувало глибоке недовір'я до Заходу, до заграниці. – Царська Росія не любила – пише Флетчер, пускати в подорож за границю своїх підданих, «щоб вони не зазнайомлювалися зі способом життя Заходу; тому й рідко коли ви стрінете за границею московського подорожника, хіба-що якогось царського посла або втікача, хоча ще й не легка річ втекти звідти, бо кара за спробу втекти з Московії – смерть. Так само не люблять росіяни пускати до себе подорожників з цивілізованих країн... Хіба це не точний образ і сьогоднішньої Росії?»¹².

Не оминув увагою Флетчер, а з ним і Донцов, ще одну сумнозвісну рису національного характеру росіян, яка сформована під впливом щойно перелічених чинників і може пояснити успіхи відповідної пропаганди, спрямованої і на них, і на інші народи та країни: «І ще одну річ підкреслює англієць, про яку забули нинішні адоратори московської тиранії: «Щодо правдомовності москалів, то вони не вірять ні одному слову, що їм говорять, ані ніхто з них не говорить нічого, чому можна було б вірити. Ці прикмети роблять їх відразливими їхнім сусідам. Татари вважають себе чесними і справедливими в порівнянні з москалями»¹³.

Все вищеназване, а саме: «Система правління, рабство і безправність одиниці і народу, повна сваволя і абсолютизм зверхньої влади, економічний гніт держави, страх перед культурою цивілізованих країн і ненависть до них, забріханість нації і многі інші речі, занотовані спостережливим чужинцем в Московщині в 1588 році»¹⁴ – це «точна фотографія сьогоднішньої Росії»¹⁵. Лишається нагадати, що ці слова сказані 1950, а не 2023, навіть не 2014 року.

¹⁰ Там само, с. 27.

¹¹ Там само.

¹² Донцов Д. Російський хижак – вчора і нині. *Московська отрута*. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 27.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

Інший європеєць, який знав московську державу зсередини – Гайнріх фон Штаден, який з певних причин полишив рідну Німеччину та деякий час перебував на службі в Івана Грозного як опричник. Він наводить факти, які цілком вписуються і в «ліквідацію куркульства як класу», і в монополізацію цілих галузей економіки підконтрольними або принаймні лояльними до держави олігархами: «Коли в Москві злапали убійника, а він, відкупившись, вийде на волю, то влада його підмовляє, щоб він наговорив на «торгових людей» і заможних селян, ніби вони йому помагали в злочині. Тепер тих самих «буржуїв» і «кулаків» з селян обвинувачують всякі гангстери в усяких злочинах, а мета і тоді і тепер – одна: ограбувати багатших і чесніших на користь урядових і неурядових бандитів»¹⁶.

Описав фон Штаден і приклад штучно створеного царем голоду: «Люди вбивали один другого за кусник хліба, а по дворах і селах, які утримували двір Вел. Князя, стояли тисячі скирд необмолоченого збіжжя, яке він не хотів продавати голодуючому населенню, так що багато тоді померло люду з голоду і пси пожирали їх трупи»¹⁷.

Німецький історичний свідок оповідає і про те, що від весни 2022 року знову відбувається на тимчасово окупованих територіях України, особливо щодо дітей: «А те, що тепер виправляють большевики з немосковським населенням завойованих країн – масовий згін, те саме практикував вже й цар Іван, хоч не міг ще бути правовірним марксистом. Штанден оповідає, як по одним своїм поході над Балтик, цар Іван наказав вивезти всіх німців з жінками й дітьми з Лівляндії, з Дорпату й Нарви, до Костроми, Володимира, Угліча. Практика приміювана москалями так само в Новгороді, у Пскові, а нині – в усіх країнах, які попали в пазурі захланної нації. Головно ходило при цім про витреблення провідної верстви якоїсь країни, яку після того можна було забрати «голими руками»»¹⁸.

Повернувшись на батьківщину, фон Штаден склав проєкт знешкодження Московії військовим шляхом, називаючи московського царя «споконвічним ворогом всього християнства і неописаним тираном»¹⁹, застерігаючи, що ворог застосує (як це буде в 1941 і сьогодні на Сході й Півдні України) тактику «випаленої землі»: «Коли на нього нападає противник, він не може устоятися в одвертій полі, і тому застосує методу війни ту саму, що її уживав пізніше і Кутузов, і

¹⁶ Донцов Д. Російський хижак – вчора і нині. *Московська отрута*. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 28.

¹⁷ Там само, С. 29.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само, С. 30.

Сталін: «він наказував зараз же палити все довкола на кілька миль», щоб вороже військо «не могло здобути харчів ні для себе, ні для коней». Таку тактику застосовував цар Іван проти татарів, шведів, поляків»²⁰.

Український мислитель не міг обійти увагою і таку іпостась імперської ідеології, яка прямо пов'язана з релігією, у нашому випадку – православним християнством у його російській інтерпретації. У статті «Видиво большевизму у Достоевського», написаній наприкінці того ж 1950 року, Донцов висловлює кілька важливих міркувань. Найперше: «Рідко який москаль говорив своєму народові стільки імпертиненцій, і мабуть ні один не робив зі свого народу такого ідола, як Достоевський. Ніхто не був так свідомий душевного каліцтва свого народу, і ніхто як Достоевський не вважав свій нарід – з таким переконанням – за нарід, що має «морально відродити світ»»²¹. Щодо встановлення комуністичного режиму, тут контраст посилюється ще більше: «Ніхто, як Достоевський, не приготував ментальність росіян до прийняття большевизму, – і Достоевському ж належить блискуча сатира, більше! – грізна візія большевизму, якого точно, до деталей, фотографію дав нам митець у своїм романі «Беси».

Большевики люблять Достоевського, але ненавидять його «Беси», яких прихід він переповів своєму суспільству не лише щодо самого феномену, але й його дати – з точністю просто неймовірною»²². Між російським православ'ям та комунізмом виявляється прямий зв'язок: «Один з персонажів «Бесів», Шатов, каже: «кожен нарід є тільки нарід, доки має свого власного бога і виключає інших богів; доки вірить, що з допомогою свого бога він завоює і викорениць на землі всіх інших богів... Є лише один нарід «богоносець», це московський нарід»»²³. При цьому, відповідаючи на питання про майбутню державну систему, яку мають запровадити «біси» за Достоевським, Донцов говорить: «Точнісінько таку, яка запроваджена тепер большевиками в ССРСР»²⁴. Згідно зі словами іншого героя роману, Шигальова: «Виходячи з необмеженої свободи, я прийшов до необмеженого деспотизму»²⁵, Достоевський «передбачив це логічне закінчення тоталітарної большевицької революції; передбачив, що прокламування, нездержної

²⁰ Донцов Д. Російський хижак – вчора і нині. *Московська отрута*. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 30–31.

²¹ Донцов Д. Видиво большевизму у Достоевського. *Московська отрута*. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 34.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Донцов Д. Видиво большевизму у Достоевського. *Московська отрута*. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 34.

²⁵ Там само.

жодною внутрішньою дисципліною, революції, мусить привести до дисципліни палиці і кулі «в затилок»»²⁶. Конкретно новий лад від «бісів» (за словами вищезгаданого Шигальова) має виглядати так: «... розподіл людськості на дві нерівні частини. Одна десята заживатиме повної свободи і матиме нічим необмежену владу над рештою дев'ятьма десятиями. Ця решта має зрестися всякої індивідуальності і стати, що так скажу, чередою, а через повне підчинення, за кілька поколінь, досягне стану первісної невинності, щось як в Едемському саді, хоч в усякім разі, вони будуть мусити працювати»²⁷. Питання: «Хіба це не геніальне видиво того, що наступило тепер? Хіба це не яскравий образ большевицького «раю», з його «одною десятою» партійців, що мають повну свободу – і рештою, мільйонами рабів, над якими партія має «необмежену владу»?»²⁸ стають риторичними.

При цьому, ставлячи питання: «Чи це значить, що Достоевський був оборонцем західної культури проти орд московських варварів?»²⁹, Донцов сам на нього і відповідає. «Нічого подібного! – пише український мислитель. – Віконт де-Вогюе, який бував в Петербурзі, знав особисто Достоевського – оповідає, як він ходив з ним вулицями Парижу і Достоевський – не без приємності – прирікав руїну сенської столиці, знищеної ордами «народо-богоносця»»³⁰.

Як показує нова і новітня історія, сутність російського імперіалізму не змінюється, більше того, володіння запасами вуглеводнів, ядерною зброєю та населенням понад 140 мільйонів осіб, надає додаткові можливості застосування своєї політичної, економічної та військової сили. Оскільки «дух, засади, практика режимів лишаються однакові, хто б не сидів на троні, «цар-батюшка» чи «атец народоф»»³¹, «потворна імперія не міняється, і мусить змагати до її знищення той, хто справді прагне свободи»³².

У виданій 1961 року німецькою мовою книзі «Дух Росії», доступною сьогодні і в українському перекладі, Донцов серед іншого дає характеристику того, що сьогодні відоме як ідеологія рашизму: «Джерело російської зверхності і дедалі більшого впливу на Заході має нематеріальну, диявольську природу. Чи є воно силою ідеї? Безперечно! Ця ідея, що мобілізувала російські орди на Захід і нагнала на нього жаж,

²⁶ Там само, С. 34–35.

²⁷ Там само, С. 35.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само, С. 37.

³⁰ Там само, С. 37–38.

³¹ Донцов Д. Російський хижак – вчора і нині. *Московська отрута*. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 33.

³² Там само.

постійно змінювалася. Одного разу вона – «єдина рятівна» сила російського шаманського «православ'я». Іншого разу – «регульовальна сила» царату, на протигагу до бурхливого демократичного чи революційного Заходу. Іноді – «панслов'янство», «звільнення слов'ян»... Деколи – комунізм, «звільнення» поневолених «західним імперіалізмом» націй. Прапор московітських пророків змінював свої кольори та регалії, лише одне залишалось тут незмінним, а саме: ідея «вибраного» російського народу, народу «надлюдей», «вищої раси», яка могла б усі вище згадані ідеї реалізувати і під керівництвом Москви «ощасливити» всі інші народи та встановити над ними російське панування»³³.

Можна впевнено стверджувати, що Донцов розкрив підстави і зміст сумнозвісної ідеології «руського міра», яка однаково спирається як на комунізм, так і на вчення цілком підконтрольної державі російської православної церкви.

2. Ілюзії з розплатою у десятки мільйонів життів

Як глибокий аналітик суспільних процесів, Донцов передусім розкрив причини катастрофи, якою обернулася спроба відновлення Україною незалежності в 1917–1922 роках. Головною з них є нездатність тодішнього державного керівництва в особі Центральної Ради та Директорії чітко визначити політичні пріоритети, які б надали можливість українській нації стати суб'єктом міжнародної політики.

Так, світоглядні переконання переважної більшості представників української інтелігенції XIX – початку XX ст. сформувалися на основі головних ідейних орієнтирів доби модерну, а саме: інтелектуалізму та ідеалу прогресу, які своєю чергою зумовили певні оцінки історичного минулого і майбутнього України, а також ставлення до російської держави в її імперській, комуністичній та ліберальній іпостасях.

Аналізуючи загальний ідейний стан української інтелігенції середини XIX – початку XX ст., так би мовити, за гарячим слідом поразки Визвольних змагань 1917–1922 років, Донцов вже у своїй головній праці – «Націоналізм», виданій 1936 року, веде мову про першу з цих ілюзій.

Насамперед: «Який образ уявляється нам, коли вимовляємо (в усіх цитатах з названої праці – курсив в оригіналі. – Б. М.): *українська національна ідеологія?* Які емоції збуджують у нас імена кирилометодіївців, Драгоманова, Франка і провідників новітнього народництва та соціалізму? – Певно, не ті, з якими лучаться в нас імені

³³ Донцов Д. Дух Росії. Пер. з нім. В. Вишинського і М. Зимоморі. Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи. 2011. С. 95–96.

Данте, Макіявеллі або Мадзіні. Це постаті різних шкіл, різних стилів і – яких же ж різних світоглядів!»³⁴. Буквально у наступних після цих рядках Донцов чітко заявляє свою філософську позицію: «Коли б ми хотіли кількома словами висловити цілу різницю між націоналізмом і народництвом, то ми б знайшли її в двох діаметрально протилежних світовідчуваннях: світ, де панує *воля*, і світ, де панує інтелект. Два темпераменти: чин – і контемпляція, інтуїція – і логіка, агресія – і пасивність, догматизм – і релятивність, віра – і знання»³⁵. Український мислитель називає тут і одного зі своїх європейських попередників: «Шопенгавер, цей найзавзятіший ненависник вольового чинника і, заразом, його найліпший, хоч і несвідомий, апологет, – найяскравіше сформулював протилежності двох поглядів на світ – вольового та інтелектуального»³⁶.

Донцов продовжує, що, на підставі інтелектуального погляду XIX століття, «це не був світ тих, що творять, а тільки світ тих, що його обсервують; не тих, що діють на оточення, а лиш тих, на кого діє воно і його механічний «закон». Не містична воля була рушієм життя, а цілком прозаїчні, відкривані розумом «причини». Треба було лиш пізнати ці причини й закони – і ми запануємо над світом, над фізичним, так само як і над суспільним»³⁷. І далі: ««Знання – то сила», оце правило Бекона стало головною максимою не лише для мужів науки, а й політиків минулого віку... Звідси простий висновок: *треба лиш придумати логічний, ідеальний устрій суспільності і переконати людей у його доцільності*», і всі заплутані громадські справи, в тім числі національна, розв'яжуться умлівіч»³⁸. Утопічність такого переконання однозначна: «Це було б щось у роді «Нової Атлантиди» Бекона, «нормальним» взірцем суспільного устрою»³⁹.

Спроба Донцова з'ясувати реальний стан справ вказує на його обізнаність з дарвінізмом. Говорячи про неспроможність українських суспільних мислителів і діячів адекватно пояснити міжнаціональні та міждержавні конфлікти, він пише: «Причиною міжнаціональних ворожнеч були для них не вічні закони конкуренції між расами, не перенесена зі світу органічного до надорганічного боротьба за існування; причиною національних свар була умова відсталість, боротьба ідей, а головне – непорозуміння»⁴⁰. Показовий приклад таких

³⁴ Донцов Д. Націоналізм. Вінниця: ДП «ДКФ». 2006. С. 28.

³⁵ Там само.

³⁶ Донцов Д. Націоналізм. Вінниця: ДП «ДКФ». 2006. С. 28.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само, С. 29.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само, С. 30.

міркувань надає найвпливовіший український діяч XIX століття – Михайло Драгоманов, згідно з яким, для припинення ворожнечі між народами «треба лиш «переконати» ворогів у його безсенсовості!»⁴¹. З огляду на події після Першої світової війни, Донцов підсумовує: «Поколінню, хворому на надрозвиток інтелекту, промовляли до переконання ці наївні аргументи. Вірив у них і Драгоманів»⁴².

Логічні висновки з них виявилися фатальними для України: «Так, найбільшим аргументом проти надання українству «державно-правного характеру» було в нього те, що ці стремління не можуть витримати критики «освіченого» чоловіка і що їх відкинуто «науковою критикою і аналізою»⁴³. Як відомо, Драгоманов фактично заперечував відновлення Україною своєї незалежності і виступав за її федерацією з росією на зразок різних кантонів Швейцарії.

Врешті-решт: «Інтелектуалізм, що привів нашу національну думку до квієтизму, допровадив її до зречення власного національного ідеалу, до свого роду «універсалізму», в яким без останку гинуло всяке національне почуття»⁴⁴. Події 1917–1922 років в Україні цілком підтвердили цей хід думки.

У виданій 1938 року книзі «Де шукати наших історичних традицій» Донцов продовжує розвінчання ілюзій, зумовлених некритичним прийняттям вчення про прогрес. Варто зауважити, що цього разу український мислитель звертає увагу на світоглядні орієнтири не лише української інтелігенції, а й широкого освіченого загалу країн Заходу. Головним питанням стає оцінка історичної пам'яті: «Минулий (XIX. – Б. М.) вік залишив нам в спадщину, між іншим, критичне, коли не зовсім вороже, відношення до наших історичних традицій. З височини свого «поступу» і своєї «культури» поблажливо дивився XIX вік на наше «темне середньовіччя» і взагалі на наше «некультурне минуле»⁴⁵. Та не менш очевидним є й інше: «Народ без традицій не живе, а животіє. Коли втрачає свої, йому вбивають в голову чужі, бо не може жити ніяка людська збірнота без певних правил і наказів. Традиції – це панцир, який хоронить збірноту від ворожих ударів, немов тіло вояка, що не дає йому охляти»⁴⁶.

⁴¹ Там само, С. 32.

⁴² Донцов Д. Націоналізм. Вінниця: ДП «ДКФ». 2006. С. 32.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само, С. 41.

⁴⁵ Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. *Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини*. Київ: МАУП. 2005. С. 25.

⁴⁶ Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. *Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини*. Київ: МАУП. 2005. С. 28.

Цілком у романтичному дусі, вчергове скориставшись відповідною реакцією на інтелектуалізм доби модерну, Донцов наголошує: «Прив'язання до мови, віри, звичаїв, до ідеалів предків, їх моральних, релігійних, політичних, економічних і соціальних догм, вистражданих в огні змагань і переказаних прадидами внукам, – це прив'язання є фундаментом нації»⁴⁷. Та поряд з цим постає питання про критичну оцінку традицій з тієї точки зору, чи сприятливі вони для збереження і розвитку націй, передусім української: «Але ж оті, передавані з роду в рід, втворені історією прикмети нації, є завше додатні?»⁴⁸.

Адже, з одного боку: «Маємо традиції Петра Дорошенка, Орлика, Богуна. А є й такі, що хочуть відновити «традиції» Киселя. Одні славлять традиції Мазепи, інші – Кочубея»⁴⁹, тобто, йдеться про вибір між традиціями боротьби за свободу і незалежність України й традиціями вірної служби її поневоловачам. З іншого боку, вибір постає так: за чи проти традицій: «Є традиціоналісти, які охоче тримаються старих «консервативних» народних звичаїв – у вірі, в соціальному побуті тощо. Але є й інші – так звані поступовці і демократи, які відкидають ці звичаї»⁵⁰.

Саме з останніми пов'язані дві ілюзії, які спричинили катастрофу України в ХХ столітті: оцінка історичного минулого, яка виявилася хибною, і, як наслідок, так само хибне, цього разу фатально хибне, ставлення переконаних українських прогресистів до росії.

Донцов вкотре наголошує: «Блаженно-наївний світ був світ століття, яке в 1914 р. запалося в небуття. Світ, коли вірили, в безнастанний автоматичний поступ, в світло розуму, яке впорядкує хаос, в силу взаємного намовлення, в переконуючу міць розумної ідеологічної гадки, яка потрапить довести противникові правду наших домагань, як доводять правду, що сума кутів трикутника дорівнює двом прямим»⁵¹ і, особливо, «коли вірили, в те, що – в світлі «поступу» – насильство, шовінізм, війни і звади перестануть бути регулятором життя; що стануть поволи пересудами «темного середньовіччя», так само, як і фанатизм, що їм в наші часи скоро не буде місця...»⁵².

Натомість занадто добре стало відомим (пригадаймо, що цитована книга Донцова вийшла друком у рік підписання Мюнхенського пакту) інше: «... «святі кличі» – братерство народів, демократія, право і

⁴⁷ Там само, С. 29.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само, С. 31.

⁵⁰ Там само, С. 33.

⁵¹ Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. *Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини*. Київ: МАУП. 2005. С. 36.

⁵² Там само.

справедливість, оборона культури, святість людського життя, національне самовизначення, пацифізм, права людини й громадянина стали цинічними балахманами, за якими криється нага жадоба панування»⁵³.

Світоглядні орієнтири XIX століття стають для Донцова, звісно, неприйнятними. Натомість «сучасна доба на розлогих ланах України скорше нагадує інші віки, вік XII, вік «Слова о полку Ігоря», віки XVI, XVII. Віки, коли релігія, віра, як нині мова, була роздільною межею між народами, була головною прикметою окремої національності»⁵⁴. Можна стверджувати, що для Донцова особливу цінність мають не лише християнські духовні основи європейських націй та їх перше самоусвідомлення, а й героїчна боротьба українства за відновлення тимчасово втраченої незалежності. Покликаючись на Миколу Костомарова та інших істориків, Донцов наводить відомий знавцям XVI та XVII століть відгук на тогочасні війни на наших теренах: «Така то жорстокість людська – мало місця було їй на землі воювати, стали ще і під землею. Даремно мудреці шукають пекла in centro terrae, на Україні – там справжнє пекло людської злости»⁵⁵. Це – справжній контраст щодо ідеалів «століття прогресу»: «Як же ж далеко те пекло – на землі і в душах людей – від мрій прекраснодухів XIX віку про «правду між сестрами – Великою і Малою Руссю», про вічну гармонію між «братніми народами!»⁵⁶.

Контраст між добою козацтва та XIX і початком XX століття посилюється ще більше з огляду на взаємовиключні розуміння любові до Батьківщини: «Безмежно різними були і поняття патріотизму в тих віках і в віці «відродження». Те, що тоді звалося патріотизмом, тепер, на жаргоні драгоманівців, зветься «шовінізмом». Те, що тоді звалося «отступництвом» – те, на жаргоні радикало-соціалістів, зветься «космополітизмом». Ніби потоп ділить нас від тих часів...»⁵⁷. Дійсність, зафіксована історією, виглядає інакше: «Доки таким шовінізмом була перейнята Україна, доти вирощувала Орликів і Полуботків. Коли «розумнішою» (ах, російська культура!) і дужчою (все-таки – шоста частина земної суші!) стали уважати – за виразом Драгоманова – «північну сестру», тоді прийшли Кочубеї, і Любченки, і Винниченки»⁵⁸.

⁵³ Там само, С. 40.

⁵⁴ Там само, С. 43.

⁵⁵ Там само, С. 46.

⁵⁶ Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. *Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини*. Київ: МАУП. 2005. С. 47.

⁵⁷ Там само, С. 63.

⁵⁸ Там само, С. 64.

Вільним від ілюзій лишався, тим не менше, широкий загал українства (тут і далі в цитатах з цього твору розрядка в оригіналі замінена на курсив. – Б. М.): «В ті часи, коли суспільство, народ російський, керовані царським урядом, *ще менше* мали до говорення, ніж в XIX, не кажучи вже про XX вік, українці все ж таки вважали своїм гнобителем отой *цілий народ, не лише царат, не тільки сам режим*»⁵⁹.

Як і в «Націоналізмі», тут Донцов веде мову про справжню деградацію, якою загрожує українській нації прийняття ідеалів XIX століття: «Ідеалом предків було визволення їх «отчизни», в тім виливався їх патріотизм, їх любов до рідного краю. В «культурної» людини XIX віку з табору ліберально-соціалістичного інший вихід знаходить почуття любові до свого. Передусім – *вона цього нормального почуття соромиться*»⁶⁰.

Навіть ідеали майбутньої «всеначіі» та братерства народів набувають значення, цілком протилежного до їх задуму. Адже коли про них говорять, наприклад, росіяни, «вони знають, що роблять, бо в них «всеначіі» – значить російська нація, що поглине всі інші»⁶¹.

Ці думки розвиваються і в наступних працях мислителя, виданих під час та після Другої світової війни, показові з яких нам уже знайомі. Помилкове, як показали події XX і XXI століть, сприйняття держави зі столицею у москві стало фатальним для України і драматичним для країн Заходу.

Відповідь на питання, яке ставив ще давній літописець: «З яких причин і через що спустошена земля наша?» і яке Донцов виносить у назву першої частини виданої 1944 року книги «Дух нашої давнини», стає більш ніж очевидно. Поряд розробкою ідеї провідної верстви української нації, що є основою змісту книги, в ній знаходимо міркування, яке по-новому далось взнаки знову ж таки після 24 лютого 2022 року, коли Україна, фактично, стала щитом Європи і всієї західної цивілізації від російської військової агресії (жирний шрифт в оригіналі. – Б. М.): **«Катастрофа, в яку звалилася Україна з більшовицькою навалою, була початком загальноєвропейської катастрофи»**⁶². Сьогодні, коли Україна вже майже два роки успішно протистоїть загарбникові зі Сходу, відвернення нової можливої катастрофи залежить від солідарності народів та країн Заходу, і передусім Європи.

⁵⁹ Там само, С. 66.

⁶⁰ Там само, С. 68.

⁶¹ Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. *Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини*. Київ: МАУП. 2005. С. 69.

⁶² Донцов Д. Дух нашої давнини. *Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини*. Київ: МАУП. 2005. С. 339.

3. Шлях перемоги для України та безпеки світу

Український мислитель не міг лишити своїх читачів, а відтак і нас, без ідейного дороговказу до перемоги. Очевидно, що його настанови звернені однаково і до українців, і до народів Європи та інших континентів, які належать перш за все до західної цивілізації.

Щойно сказане ґрунтується на низці міркувань про духовний стан західного суспільства після Другої світової війни. Тут знаходимо справжню критику того, що становить основу постмодерну, а саме: відмови від традиційних цінностей. Донцов чітко простежив перехід від модерну, зокрема, початки глобалізації. У статті «Своя традиція – або чужий кий», написаній у липні 1949 року і включеній до книги «Московська отрута», він говорить: ««Прогрес» на Заході і большевизм на Сході – це різні шматки тієї самої еволюції. На Заході, в останніх десятиліттях, іде «крещендо» той самий процес, який ішов в російській імперії царській кількадесят літ перед революцією 1917 року: процес розхитання, розвалу всіх обручів, якими суспільність тримається вкупі. На Заході шириться досі невидана свобода. Свобода людини десять разів розводиться і десять разів жениться; свобода одиниці від усякої віри, свобода церкви від усякого обов'язку виховувати людину; свобода одиниці негувати аксіоми громадського співжиття – свобода безбожництва, свобода ширення порнографії, свобода від «мілітаризму» і обов'язку військової служби, свобода насолоджуватися спокоєм і миром, хоч би за дверима причаївся розбійник; свобода жити тільки своїм особистим чи клясовим добробутом, хоч би від цього терпіла спільнота; необмежена свобода страйків кількох тисячів у своїх інтересах, хоч би голодувала через це позбавлена товарів, багатомільйонна людність країни, свобода і в літературі, і в кінотеатрі систематично і безкарно розкладати морально людність; свобода не журитися завтрашнім днем нації, свобода політиків від усякої думки, свобода провідної еліти – з політики, з преси, з театру, з церкви – робити крамничку для інтересу кліки, не дбаючи про загальне, ну, і свобода – бо майже безкарність – для каналій продавати свою країну»⁶³.

Реальні небезпеки такої «свободи» мають історичний прецедент: «Стремління позбавитися царату в російській імперії було нормальне, але до цього нормального руху причепилося багато анархічних сил. Коли ідеї, анархія («демократії») Керенського перемогла, проти неї виступила большевицька тиранія. Тоді прийшов большевизм зі своїм довгим києм»⁶⁴.

⁶³ Донцов Д. Своя традиція – або чужий кий. *Московська отрута*. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 119.

⁶⁴ Там само.

Подальші міркування Донцова вчергове виявилися пророчими, особливо зважаючи на поширення від другої половини ХХ століття і до сьогодні впливів культурного марксизму: «Тінь цього кия вже зависла й над занархізованим і морально «прогресистами» і соціалістами розложеним Заходом. Але поки-що Захід у першій стадії еволюції: повним темпом іде деморалізація суспільності, розхитання езекутивної сили і престижу влади, і «свобода» всіх і кожного робити все, навіть те, що неминуче підмінує і нищить національну спільноту, що тим дивніше виглядає, що на Заході давно вже нема ніяких царатів, від яких треба було б відвойовувати свободу. Друга стадія цієї еволюції – повторюю – в виді червоної диктатури вже зависла над країнами Європи і Америки»⁶⁵. Це стосується передусім тих країн, які після 1945 року уникнули перебування у «соціалістичному таборі», і навіть інтелектуальні еліти яких з цієї причини мають схильність до неадекватних оцінок «єдино вірного» вчення.

Тим не менше, події останніх понад півтора року свідчать про те, що в країнах Європи відбувається ґрунтовний перегляд цінностей, передусім у ставленні до України. Колосальна, порівняно з 2014 роком, гуманітарна і військова допомога нашій країні свідчать про те, що значна частина загалу європейських народів усвідомила згубність послідовного дотримання світоглядних установок постмодерну, які в період березня 2014 – січня 2022 років у сфокусованому вигляді закріпилися у свідомості громадян України як «велике занепокоєння і глибока стурбованість». Іншими словами, по суті справи, застороги від Дмитра Донцова певним чином враховуються.

Щодо України, то після Другої світової війни питання про традиційні українські цінності як духовну основу відновлення державності України постає руба (розрядка в оригіналі для зручності сприйняття тексту замінена на курсив – Б. М.): «Велика небезпека буде тоді, коли з браку виразного стягу національно-українських традицій, маса українська – як за стягами Денікіна і Врангеля – побіжить за стягами московського новонархізму чи новотрадиціоналізму. Ось чого не беруть в рахунок наші збаламучені «прогресисти». «Прогресизм» не буде охороною проти московського новонархізму, як він не був охороною проти большевизму в 1917 р. Заборолом проти одного і другого – є тільки наш старий традиціоналізм – «Своя правда» і, очевидно, *своя Сила*»⁶⁶.

⁶⁵ Донцов Д. Своя традиція – або чужий кий. *Московська отрута*. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 119–120.

⁶⁶ Донцов Д. Своя традиція – або чужий кий. *Московська отрута*. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 121–122.

Провал ворожих планів «захопити Київ за три дні», а також, без зайвого пафосу, можливість писати ці рядки українською мовою стали реальними завдяки героїзмові Збройних Сил України, підтриманому допомогою з боку країн Заходу. Тому перший внесок у майбутню перемогу над російським агресором належить захисникам і захисницям України. Другий – може бути забезпечений у лише в європейському та світовому масштабі, і знову ж, передусім західними союзниками нашої країни.

Говорячи про спробу української нації відновити свою державність на початку ХХ ст., Донцов засвідчує, що значна частина її активного загалу керувалася ідеями, протилежними до світоглядних орієнтирів більшості Центральної Ради: «... Спонтанний вибух української стихії в рр. 1917 – 1921, з зовсім перед тим незаними іменами, як Ю. і В. Тютюнники, Безручко, Болбочан, Омелянович-Павленко, отамани протибольшевицьких повстань і т. д.»⁶⁷ на полях битв спростували ілюзії ліберальної та соціалістичної в своїй переважній більшості тодішньої української інтелігенції. Причиною цього є не що інше, як дотримання учасниками збройного визвольного руху національних традицій, цілком протилежних до нищівно критикованих Донцовим ідеалів ХІХ ст. Поставивши питання в іншій, історико-філософській площині, можна стверджувати, що тоді, коли одні ідеали модерну, а саме прогрес і знання як вирішальні чинники трансформації суспільства у їх гіпертрофованому сприйнятті поставили українство під загрозу зникнення, то інші, представлені світоглядними цінностями романтизму, виявилися без перебільшення рятівними. «Чому це було так? – запитує український мислитель, і тут же відповідає. – Мабуть тому, що, хоч і не були вони заторкнуті просвітньою пропагандою народолюбства демо-соціалістичних партій на Україні, але, якраз завдяки тому, не були вони заторкнуті анемічним антимілітарним, антидержавницьким і пацифістичним москвофільством тих партій. Зате ті «непримиримі», через Шевченка, може Руданського, через історичні перекази, пісні, думи, традиції козаччини, через місцеві легенди – хоч мовно півзрусифіковані (українські «ірляндці») були насичені ще духом нашої історичної давнини»⁶⁸. Тут Донцов розвиває думку, висловлену ще в «Націоналізмі»: в історії «перемагають лише ідеї характеру «романтичного», релігійного, ідеї агресивні, емоціональні й фанатичні. Під чий впливом, як не цих ідей, відбувалися всі хрестові походи,

⁶⁷ Донцов Д. Від містики до політики. *Хрестом і мечем*. Торонто: «Гомін України». С. 311.

⁶⁸ Донцов Д. Від містики до політики. *Хрестом і мечем*. Торонто: «Гомін України». С. 311–312.

1793 рік, визволення Франції від англійської столітньої інвазії за Жанни д'Арк і багато інших...?»⁶⁹.

Теперішній стан України має незаперечні переваги над тодішнім. Тим не менше, варто наголосити на наступному: чим є, з точки зору «реалізму» та «здорового глузду» те, що захисники і захисниці України в перші години після 4:00 ранку 24 лютого 2022 року протистояли у десятки, а то й у сотні разів більше переважаючим силам ворога? Маємо справжнє повторення історії останнього століття, але цього разу з більшими можливостями для української перемоги.

Щодо ролі країн Заходу, а відтак, і всього світу, у нейтралізації російської загрози, Донцов висловлюється однозначно. У вже знайомій нам праці він пише (курсив в оригіналі. – Б. М.): «*Причини успіху, яким Росії досі вдавалося позбутися усіляких завойовників, були за своєю природою не воєнно-стратегічними, а політичними*»⁷⁰.

З великої кількості наведених українським мислителем прикладів найближчими до нас будуть, звісно, ті, що стосуються ХХ століття. Перший з них має місце перед 1917 роком: «Тільки завдяки прихильності Заходу в 1905 році під час російсько-японської війни російська поразка не перетворилася на катастрофу. Тоді Росія зважилася на укладання мирного договору не стільки під враженням від завданих їй японцями поразок, скільки з огляду на небезпеку революції, що насувалася й справді спалахнула восени 1905 року. Ця революція не була дрібницею, і її тільки великими зусиллями царату вдалося подолати та перевести в річище легальної парламентської опозиції»⁷¹.

Другий приклад є ще більш показовим, оскільки стосується подій після 1945 року і є надзвичайно близьким і зрозумілим сьогодні: «Якщо ми займемося подіями сучасності (написано 1961 року. – Б. М.), то побачимо, що уроки історії залишилися марними. Союзники виграли війну проти Німеччини, проте втратили мир. Те, що Росія загрожує цілому світові, відбувається не внаслідок її військової сили, а завдяки дружній до росіян політиці Заходу»⁷².

Упродовж ХХ, а також, як показує досвід, і на початку ХХІ століть має місце велика геополітична помилка, яка для багатьох малочисельних корінних народів може коштувати, а для деяких уже коштує зникнення: «Захід категорично не погоджується бачити у величезній російській імперії склеювання докури різних націй і санкціонувати програму її

⁶⁹ Донцов Д. Націоналізм. Вінниця: ДП «ДКФ». 2006. С. 181.

⁷⁰ Донцов Д. Дух Росії. Пер. з нім. В. Вишинського і М. Зимомірі. Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи. 2011. С. 99.

⁷¹ Донцов Д. Дух Росії. Пер. з нім. В. Вишинського і М. Зимомірі. Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи. 2011. С. 103.

⁷² Там само, С. 104.

поділу. Він відмовляється використати єдину ефективну зброю для роздроблення великої імперії і приборкання її імперіалізму»⁷³.

Наступне міркування Донцова справляє враження висловленого кілька тижнів або місяців тому: «Причина російської небезпеки, що хапає все навколо руками, полягає в інертності західного політичного мислення!»⁷⁴.

Український мислитель виявляє і спростовує один дуже поширений міф: «Насамперед потрібно відмовитися від легенди – надзвичайно приємної для росіян – про неможливість перемоги над Росією. Це справді тільки легенда»⁷⁵. Адже, врешті-решт: «Можна вести мову про відсутність на Заході волі задля повалення московітського чудовиська. Проте аж ніяк – про неможливість реалізації цього наміру»⁷⁶.

ВИСНОВКИ

Дмитро Донцов, спираючись на матеріали історії, політології, етнічної психології, філософії та інших соціально-гуманітарних дисциплін розкрив причини того, що росія впродовж останніх майже пів тисячоліття, змінюючи державні ідеології, політичні режими і навіть власну назву, лишається імперією, яка загрожує світові.

Засвоєння і некритичне сприйняття в умовах бездержавності таких ідеалів модерну, як прогрес та інтелектуалізм у колах української інтелігенції XIX – початку XX ст. спричинили неадекватне сприйняття соціальної дійсності і, відповідно, поразку України у боротьбі за незалежність у 1917–1922 роках. Натомість романтизм з його культом героїчного минулого, ствердженням самобутності націй, переваги волі і почуття над розумом, чіткою ідентифікацією на підставі розмежування свого і чужого тощо як антифілософія Просвітництва заклав світоглядні основи боротьби української нації за власну державу, що, зрештою, увінчалася успіхом у 1991 році. Нерозуміння ліберальною і соціалістичною українською інтелігенцією позаминулого та початку минулого століть справжньої сутності російського імперіалізму стало для України фатальним.

Усунення російської загрози світові залежить передусім від України, а також від адекватного розуміння історичного минулого і сьогодення політичними колами країн Заходу. Ця адекватність виявляється неможливою у колі світоглядних, передусім аксіологічних орієнтирів

⁷³ Там само.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Там само, С. 105.

⁷⁶ Донцов Д. Дух Росії. Пер. з нім. В. Вишинського і М. Зимомірі. Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи. 2011. С. 105.

постмодерну, натомість цілком досяжна за умови врахування традиційних цінностей. У свою чергу, неможливість перемогти росію, як свідчить історія і дані різноманітних суспільних наук, є міфом.

Поряд з цим, варто висловити низку зауваг прикладного характеру. Деякі головні ідеї Дмитра Донцова засвідчують передусім необхідність для міжнародної політики врахування різниці соціального та культурного часу, особливо коли йдеться про країни, що беруть участь у протистоянні цивілізацій, а особливо спричиняють його. Дві світові війни у ХХ столітті і фактичне розгортання третьої на початку ХХІ, тобто сьогодні, ставлять перед інтелектуальними, освітніми та політичними колами України і світу низку завдань, від вирішення яких залежить досягнення на Землі справедливого миру. По-перше, це адекватне розуміння духовних основ соціального буття різних народів і країн світу, особливостей їх історичного минулого і національної пам'яті. По-друге, еліти у різних галузях життя України та інших країн просто зобов'язані враховувати помилки минулого, особливо ті з них, які обернулися соціальними катастрофами. І, нарешті, по-третє: запорукою успішного виконання двох попередніх завдань виступає, хоч як це може здаватися дивним для широкого загалу, належне філософське осмислення особливостей різних історичних епох, а також того незаперечного факту, що властиві їм світоглядні орієнтири мають властивість взаємодіяти, мінятися місцями і, таким чином, визначати поточну і майбутню дійсність.

АНОТАЦІЯ

На матеріалах низки творів доктора права, публіциста, літературного критика, одного з ідеологів українського націоналізму Дмитра Івановича Донцова (1883–1972) досліджено деякі його головні ідеї, які набули актуальності під час повномасштабної російської агресії проти України, що почалася 24 лютого 2022 року і триває досі. Показано, що Донцов виявив сутність росії та її імперіалізму, виявив засновані на деяких ідеалах доби модерну ілюзії у світогляді ліберальної та соціалістичної української інтелігенції, які призвели до поразки України у боротьбі за незалежність у 1917–1922 роках, показав неможливість адекватного сприйняття і усунення російської загрози для світу в колі світоглядних, передусім аксіологічних, орієнтирів постмодерну.

Література

1. Донцов Д. Від містики до політики. Хрестом і мечем. Торонто: «Гомін України». С. 266–317.

2. Донцов Д. Видиво большевизму у Достоєвського. Московська отрута. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 34–39.
3. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. *Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини*. Київ: МАУП. 2005. С. 25–136.
4. Донцов Д. Дух нашої давнини. *Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини*. Київ: МАУП. 2005. С. 139–557.
5. Донцов Д. Дух Росії. Пер. з нім. В. Вишинського і М. Зимомирі. Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи. 2011. 110 с.
6. Донцов Д. Націоналізм. Вінниця: ДП «ДКФ». 2006. 236 с.
7. Донцов Д. Російський хижак – вчора і нині. *Московська отрута*. Торонто – Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 24–33.
8. Донцов Д. Своя традиція – або чужий кий. *Московська отрута*. Торонто–Монреаль: Спілка Визволення України. 1955. С. 118–122.

Information about the author:

Matiushko Bogdan Kostiantynovych,

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Philosophy

Learning and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of

Myhaylo Dragomanov Ukrainian State University

8/14, Olexandra Konyskoho str., Kyiv, 01054, Ukraine